

Friskolereformen har lyckats och därför skriker vänstern

Vänstern använder mindre brister i friskolesystemet för att försöka återmonopolisera skolväsendet. Men friskolereformen är ett av de mest framgångsrika initiativ en borgerlig regering tagit, och borgerliga politiker och ungdomsförbund borde försvara dess grunddesign, skriver Hans Bergström.

HANS BERGSTRÖM | 20 JUNI 2023

Borgerligheten borde inte vika sig inför mediestormen mot friskolorna, utan stå upp för systemets grunder. Foto: Jessica Gow/TT

”Friskolereformen har misslyckats”, ropar rubriken på en artikel i tidskriften Liberal Debatt. Författare: Moderata Ungdomsförbundets ordförande!

Jag vet inte om han själv satt rubriken, som bara har begränsad täckning i artikeltexten. Men den speglar ändå en typ av föreställning av uppgivenhet som tycks ha spritt sig ända in i de borgerliga ungdoms- och studentförbunden – det är dags att vika för vänstervinden.

Henrik Dalgard har i [ett reportage i Smedjan](#) försökt fånga vad som hänt. Nya frågor dominerar, som brott och invandring. Det har vi sett också i skolvalen 2022, med en förbluffande dominans för M och SD samtidigt som Miljöpartiet fick ännu lägre stöd bland de unga än i hela väljarkåren. Greta representerar inte sin generation.

Men dessa nya frågor, förvisso konkreta och viktiga, tycks ha gjort att grundläggande idéperspektiv lämnas i träda. Individens förhållande till staten är ett sådant, som borgerliga liberaler alltid har skäl att orientera sig i som fundamentalt för hela tänkandet.

Att en ung generation präglas av sin tid är förvisso inte nytt. Det hände oss också, som var aktiva i ungdomsförbund åren efter 1968 och med Vietnamkriget dagligen i nyheterna. Samtidigt finns det ingen anledning för generationer som levt tillräckligt länge för att se vindar blåsa åt olika håll att falla i farstun för de unga. De behöver inte ha rätt, bara för att de låtit sig fångas av dagsvinden. Borgerlig ungdom har också ett ansvar att stå upp *mot* vinden, om den åter blåser hårt vänsterut i frågor om marknad och individ. Integritet kallas det. Den stärks av ideologisk skolning.

Sanningen om friskolereformen 1992 är att den är en av mest framgångsrika initiativ som en borgerlig regering någonsin tagit. Framgångsrika reformer utmärks av att de inte stannar på papper utan frigör en mängd aktivitet i det civila samhället. Sådana reformer är sällsynta, och man kan inte alltid förutse deras genomslag. 1977, efter det borgerliga maktövertagandet med valet 1976, tillsatte Gösta Bohman som ekonomiminister en snabbutredning om individuella fonder för skattesubventionerat aktiesparande. Det visade sig resultera i att svenskarna blev ett folk av aktieägare. 2007, efter den borgerliga segern i valet 2006, infördes RUT-avdraget för hushållsnära tjänster. Det blev så populärt att vänstern inte vågade avskaffa det när den återkom till makten. Folk vände sig vid systemet och hantverksföretag blomstrade.

Friskolereformen var en reform av samma omvälvande slag. När principen om "lika villkor" senare infördes, alltså att en elev skulle medföra samma skolpeng oavsett vilken skola familjen valt, växte det fram en stor sektor av friskolor. De gav föräldrar genuin valfrihet, i vart fall i städer av någon storlek. Ty rätten att välja förutsätter möjligheten att erbjuda tjänster; annars blir valrätten en chimär. Missnöjet med kaoset och flumtänkandet i många kommunala skolor var så utbrett bland föräldrar att det fanns en stor efterfrågan på skolor med annan inriktning.

I dag går 410 000 barn i skolor och förskolor som är fristående. Det är 21 procent av barnen i förskolor, 16 procent av eleverna i grundskolan och hela 31 procent av eleverna på gymnasienivå. Sverige har blivit ett annat land genom friskolereformen, friare att andas. Föräldrar behöver inte stå maktlösa, tvingade att stanna i en viss skola när mobbning och vantrivsel förstör tillvaron för deras barn och därmed hela familjen. Vetskapen att föräldrar har makt att lämna sätter också press på huvudmän och skolledning att lyssna på föräldrarnas signaler. Det finns en "optionsefterfrågan", med nationalekonomers uttryck, som har vidare betydelse än för dem som går i friskolor. Friskolereformen var en stor frihetsreform. Den är en succé, inte ett misslyckande.

Friskolereformen var en stor frihetsreform. Den är en succé, inte ett misslyckande.

Borgerliga borde förstå att det är succén som ligger bakom motkampanjen från vänstern. Hade friskolorna stannat vid några få, obetydliga, kunde vänstern ha levt med dem. Men nu är de så många, så stora och länge så expanderande – via föräldrarnas fria val – att de utmanar vänsterns anspråk på att staten ska ha makten, inte familjerna.

Succén har gett råg i ryggen även till en del kommunala rektorer, som lyckats införa mer av ordning i sina skolor under hänvisning till att de annars förlorar elever till attraktiva friskolor.

Som Peje Emilsson påpekat, var missnöjet med flumskolan så stort bland föräldrar på 1990-talet och en bit framåt att Sverige utan friskolereformen troligen hade fått se en rätt stor sektor, kanske 6-7 procent av eleverna, av rena privatskolor med avgifter. Barnen och deras framtid är det viktigaste för varje förälder. Att betala 8-10 000 kronor i månaden för att kunna gå i en privatskola är inte oöverkomligt för många. Nu kom i stället friskolereformen som en räddning. Många länder har privatskolor. Men Sverige införde en ordning där alla, oavsett ekonomiska resurser, kan välja skola. Det är något att vara stolt över, särskilt för de borgerliga partier som införde reformen 1992, med partiledarna Carl Bildt och Bengt Westerberg som drivande.

Om man av jämlikhetsskäl anser att staten ska betala huvuddelen av kostnaden för tjänster som skola, vård och omsorg – men samtidigt inte vill ha offentliga monopol – kan tre typer av system övervägas.

Ett är upphandling. Stat och kommun annonserar att enskilda aktörer kan ge bud på en vårdcentral, ett vårdhem eller en skola. Socialdemokrater brukar gilla den här formen för privat drift. Skälet är att de med upphandling kan behålla makten. De kan ställa upp krav som kopierar hur det offentliga sköter driften och begränsar enskildas innovationer. De kan sätta ersättningen lägre än kostnaden för den egna verksamheten. Mest befängt blir det när äldreomsorg upphandlas till lägstbjudande. Att några enskilda aktörer gett underbud för att få uppdraget förklarar en stor del av de ”skandaler” som medierna kunna berätta om inom äldreomsorg och hemtjänst.

Ett annat system är ersättning per prestation. Det är ett system som utmärker en stor del av sjukvården. Det tenderar att driva kostnader genom att ge incitament att sätta in många åtgärder; man får ju betalt per insats. Sambandet med kvalitet i resultat blir däremot oklart. Och när två parter kan göra upp om kostnaden – patienten och vårdgivaren – för att sedan sända räkningen till en tredje, betalaren, tvingas betalaren etablera en omfattande byråkratisk kontrollapparat.

Prenumerera på Smedjan!

Varje lördagsmorgon får du som prenumerant (helt gratis) ett kurerat nyhetsbrev i din inkorg. Som del av den inre kretsen får du också inbjudningar till Smedjans seminarier och exklusiva erbjudanden på Timbro förlags utgivning.

Din e-post

PRENUMERERA

Ett tredje system är voucher (pengsystem). När pengarna sätts på i princip samma nivå oavsett huvudman tvingar den inte fram underbud och därav underbemanning. Logiken blir den helt omvända: överskott i verksamheten kan bara uppkomma om man fyller sin kapacitet (i skolor att klasserna och byggnaden fylls med elever). Det kräver att verksamheten har gott rykte för kvalitet. Bara kvalitet leder i längden till goda resultat även finansiellt. Pengsystem är samtidigt inte kostnadsdrivande, ty man får ingen extra ersättning per insats (annat än när staten via korkade och snedvridande statsbidrag, tillkomna av rent politiska propagandaskäl, ger extra stöd per insats). Pengsystem lämnar också makten till medborgarna/familjerna. Deras val bestämmer vem som lyckas och vem som inte lyckas.

Friskolereformen, med dess utveckling via 2010 års skollag, byggde på en solid kombination av institutionella arrangemang:

- Skolpeng, lika för alla oavsett huvudman.
- Fritt val från föräldrar, bland godkända huvudmän och skolor.
- Reglering i lag av grunderna för skolpengen och av valrätten.
- Reglering i lag även av kursplaner, betygssystem, nationella prov, intagskriterier för öppenhets, med mera.
- Inspektionsmyndighet för återkommande granskning och kontroll.

Detta system är i själva verket föredömligt även för stora delar av vården.

Det finns betydande brister i hur Skolinspektionen granskar skolor (se Mats Alvessons och Maria Strannegårds bok "Check, check, check"), kommunerna manipulerar skolpengen, kursplanerna är alldeles för vaga på grund av postmodernistiskt perspektiv hos dem som skrivit dem och betygssystemet fungerar inte, betygskriterierna är omöjliga att tolka.

Det förekommer också att charlataner har fått hålla på för länge innan de stängs ner (rättssäkerheten i processen för så ingripande beslut ställer sina krav, men det borde likväl gå snabbare).

Men från borgerlig idésynpunkt har friskolesystemet en grunddesign värd att försvara. Stora huvudmän som Kunskapsskolan, Pysslingen, Vittra och Internationella Engelska Skolan är seriösa och ger ett positivt bidrag till svensk skola.

Ett enda litet exempel: Utbildningsminister Mats Persson och skolminister Lotta Edholm gjorde i juni 2023 ett bekymrat framträdande rörande behovet av bättre utbildning i grundskolan inom matematik och naturvetenskap och att få fram fler goda lärare i dessa ämnen. Internationella Engelska Skolan har för närvarande nästan 500 lärare i matematik och naturvetenskap rekryterade från länder som Kanada och England. Dessa länder utbildar betydligt bättre lärare, med starkare grundkunskaper, i de här ämnena än Sverige. Jämfört med vad staten gör, är det en konkret och rätt stor insats från IES att till Sverige ta så många kvalificerade utländska lärare i matematik och naturvetenskap. Resultaten syns också på de nationella proven.

Vänsterns ambition, stödd av den dominerande vänstern i medierna, är att återskapa det offentliga monopolet.

Vänsterns ambition, stödd av en stark vänsterlutning bland journalister, är att återskapa det offentliga monopolet. Längre var i vart fall Socialdemokraterna lite försiktiga med att säga det offentligt, av rädsla för att tappa röster från föräldrar som vant sig vid valrätten. Men varje gång vänstern gjort en framstöt på någon front, har de borgerliga partierna vikit sig, tystnat i stället för att gå till motangrepp. Detta har gett vänstern mod att gå längre och längre och längre i att visa sina verkliga avsikter. Nu känner den inte längre behov av att hålla sin ambition hemlig.

Vänsterns mål är att helt avveckla valfriheten. Den beskrivs som grunden för allt ont i skolan. Härav också att friskolor är föremål för ständig och intensiv attack i medierna. Det är inte för att de skulle ha mer av problem än kommunala skolor. När Skolverket valt ut grundskolor som i praktiken satts under tvångsförvaltning för att de underpresterar år efter år, med kontroll för sitt elevunderlag, visar sig 26 av de 28 skolorna vara kommunala. Bland huvudmän som blivit föremål för vitesföreläggande från Skolinspektionen, en mycket långtgående åtgärd, dominerar tre kommuner helt: Göteborg, Malmö och Botkyrka.

Elever på Internationella Engelska Skolan i Täby Foto: Pontus Lundahl/SCANPIX

Dagligen framkommer det missförhållanden i kommunala skolor, men de tonas ner i medierna medan motsvarande händelser i friskolor blåses upp till stora proportioner. Så ges allmänheten bilden att det är friskolorna som är den svenska skolans stora problem.

Denna dynamik, driven av vänstern och dess stödkrafter inom medierna, bör borgerliga politiker förstå. Men Liberalernas partiledning, liksom Centern, böjer sig i stället för vänsterns kampanjer. Kan inte de borgerliga ungdomsförbunden visa lite större förmåga att tänka själva? De är ju inte valorganisationer och i unga år är vi intresserade av de idémässiga grundarna – åtminstone brukade det vara så.

MUF:s ordförande ger i Henrik Dalgards reportage bilden av att ”ideologi” och ”marknadsekonomi” är teoretiska kategorier som fjärmar en från ”människorna”. Det är en ytlig föreställning. Borgerliga företrädare, även de unga, behöver ha en inre kompass som visar vad som är nord och vad som är syd. En sådan kompass erövrar man inte utan att ha tänkt igenom förhållandet mellan individ och stat.

Insikterna från en sådan genomtänkt handlar i hög grad om ”människorna”. Socialpsykologin ger här en viktig komplettering till annan grundläggande samhällsförståelse. Det är essentiellt för människan att känna *egenkontroll*. Psykologiprofessorerna David Magnusson och Marianne Frankenhaeuser har i Sverige belyst detta med sin forskning; de borde studeras av intresserade ungdomsförbund.

Egenkontrollen, visar David Magnusson, rymmer två element: *prediktiv kontroll* och *handlingskontroll*. Den prediktiva kontrollen innebär att individen ska kunna se en tydlig koppling mellan företeelse och utfall. Detta behov hos människan gör anarkin till det värsta av tillstånd, men också godtyckligheten hos en nervöst handlande statsmakt. Handlingskontrollen innebär att individen möter en tydlig koppling mellan eget handlande och resultat i miljön. Omvärlden måste vara påverkbar.

När prediktiv kontroll och handlingskontroll reduceras i ett samhälle, uppstår något som ges beteckningen ”inlärld hjälplöshet”. När den sprids blir hela samhället sjukt, visar forskningen.

Om jag som gammal ungdomsförbundare kunde få ge ett råd till dagens generation av ungdomspolitiker, så skulle det vara att medvetet stänga av mediabilderna och deras kampanjmakare, ta ner det våta fingret från vinden och för en tid i stället fördjupa sig i studier av grunderna för ett fritt och friskt samhälle, för människorna. Starta gärna med David Magnussons uppsats ”Aktivitet och passivitet i välfärdssamhället”.

HANS BERGSTRÖM

Hans Bergström är tidigare chefredaktör och ansvarig utgivare för Dagens Nyheter, och docent i statsvetenskap. Han är också verksam på ägarnivå i Internationella Engelska Skolan. Ett urval av hans texter kan läsas i den nyutgivna boken "Hans Bergström – texter i urval" som är utgiven på Timbro förlag.

Dela artikeln

LÄS MER

SAMHÄLLE | REPORTAGE

De unga liberalerna kämpar mot tidsandan

HENRIK DALGARD

SAMHÄLLE | ESSÄ

Svenska elever kan lära sig tio gånger så mycket

MATHIAS SUNDIN

SAMHÄLLE | ESSÄ

Det vore tjänstefel av Kristersson att glömma frihetsreformerna

BENGT LUDVIGSSON

Prenumerera på Smedjan!

Varje lördagsmorgon får du som prenumerant (helt gratis) ett kurerat nyhetsbrev i din inkorg. Som del av den inre kretsen får du också inbjudningar till Smedjans seminarier och exklusiva erbjudanden på Timbro förlags utgivning.

Din e-post

PRENUMERERA

